

چرا مردم حق دارند؟

روزبه کریمی

روزنامه کارگزاران، شماره ۶۲۲، ۵ آبان ۱۳۸۷

انتشار کتاب جدید کدیور، حق الناس: اسلام و حقوق بشر، نشر کویر، ۴۳۶ ص، مهر ۸۷

محسن کدیور، چهره برجسته روشنفکری دینی در سراسر سال‌های پایانی دهه ۷۰ و سال‌های آغازین دهه ۸۰ خورشیدی است. او به‌ویژه بر نسبت حقوق بشر و اسلام متمرکز شد و کوشید از جنبه‌های مختلف انگاره حقوقی اسلام را با نظامات بین‌المللی بسنجد، مثلاً او که خودش بر اثر جسارت در پیش‌بردن این پروژه، طعم زندان را چشیده بود، زمانی به جایگاه زندان در حقوق جزایی اسلامی پرداخت و بر سویه‌هایی از آن دست گذاشت که ناقض قواعد پذیرفته‌شده بین‌المللی بود.

خصلت برجسته آرای کدیور در این زمینه، شجاعت و البته دقت نظر او به‌عنوان متفکری مسلمان است در تحقیق و پذیرش تناقض‌ها و تعارض‌های نظام سنتی در قیاس با قواعد و عرف‌های جهان‌شمول، البته او در این راه از مبانی و روش‌شناسی مدونی بهره گرفته است. به تازگی از کدیور کتابی منتشر شده با عنوان «حق الناس» که نشر کویر آن را به مخاطبان عرضه کرده است، مقالات این مجموعه در فاصله سال‌های ۷۷ تا ۸۵ نوشته شده که پیش‌تر در ایران منتشر شده‌اند، اما این بار، این کتاب، صورت‌بندی‌ای کلی و منسجم از آرای کدیور درباره حق و حقوق بشر به‌دست می‌دهد.

به اعتقاد کدیور، «مضمون اغلب کتاب‌های حقوق بشر و اسلام در دو نکته خلاصه می‌شود. اول، حقوق بشر حرف تازه‌ای نیست و اصولاً آموزه‌های دینی ما را از امثال اعلامیه جهانی حقوق بشر بی‌نیاز می‌کند. دوم، حقوق بشر در اسلام بسیار غنی‌تر و گسترده‌تر از اعلامیه جهانی حقوق بشر است. ضمناً در اسلام علاوه بر حقوق انسان‌ها، حقوق خداوند، حقوق حیوانات و نباتات و جمادات نیز رعایت شده است». کدیور از این دیدگاه‌ها به اسلام تاریخی یا اسلام سنتی یاد می‌کند. اگرچه کدیور معتقد است، «در قرائت سنتی از ادیان یا در دین تاریخی به‌ویژه در بخش شریعت و فقه، موارد تعارض با نظام حقوق بشر، اساسی و غیرقابل اغماض است» اما، تأکید دارد که اسلام در اسلام تاریخی خلاصه نمی‌شود. اسلام معنوی که روایتی روشنفکرانه از اسلام است، با حقوق بشر سازگار است.

او در کتاب جدیدش کوشیده است، با ارائه تحلیلی انتقادی از روایت تاریخی اسلام در نسبت با حقوق بشر از یک‌سو، راه‌حلی مناسب برای مشکل نسبت اسلام و حقوق بشر پیش نهد، البته از منظر قرائت معنوی اسلام. «پیام نهایی کتاب این گزاره است: ایمان به خدا، باور آخرت و پیروی از تعالیم پیامبر

اسلام، ذاتا هیچ تعارضی با رویکرد انسانی حقوق بشر ندارد. می‌توان از صمیم دل مسلمان بود و واقعا از اندیشه حقوق بشر دفاع کرد.»

«حق الناس» مفهومی است که ما، همه ما، غالبا در محاورات روزمره، در رسانه‌ها و خلاصه همه‌جا شنیده‌ایم و به کارش بسته‌ایم. اغلب مردمان این مرز و بوم مثلا معتقدند که «حق الناس بر حق الله مقدم است». این مفهوم البته معنایی جز حق مردم ندارد و می‌توان از جمله این حقوق به حق قصاص، حق حضانت مادر، حق مالکیت و... اشاره کرد. اما آنچه در کار کدیور تازگی دارد، اعتقادش بدین مهم است که «حق» تنها به گزاره‌های شرعی هم محدود نیست بلکه حقوق انسان، اموری عقلانی و پیشادینی‌اند. بنابراین، حتی اگر این حقوق توسط دین هم به رسمیت شناخته نمی‌شد، باز معتبر بودند. اما سوالی که اینجا به ذهن متبادر می‌شود، شاید این باشد که «پس چرا در اسلام صریحا به این مفهوم اشاره شده است؟ آیا این اشاره، بدین معنا نیست که علت وجودی حقوق مردم، پذیرش آن در شرع است؟» کدیور در مقدمه کتاب، پاسخ داده که، آنچه در دین به‌عنوان «حق الناس» شناخته می‌شود، «ارشاد به حکم عقل است نه تاسیسی در مقابل عقل».

در نقد رویکرد فقه اسلامی به‌خصوص و سنت شرقی در کل به حقوق بشر، از جمله و معمولا نکته گرفته می‌شود که فهم حق نزد این نظام‌های ارزشی و نظری، بیشتر به مفهوم «تکلیف» در درک کنونی ما نزدیک است تا «حق» به‌معنای تضمین اراده آزاد فرد. کدیور نیز متذکر شده است: «حقوق به‌کار رفته در شریعت با تکلیف فرقی ندارد» و سعی کرده، «حق الناس» را نه در معنای فقهی‌اش بلکه با درک عرفی‌اش در کار بندد: همان حق انسان. کدیور به‌صراحت و جسورانه، مفهوم سنتی و کلاسیک «حق الناس» را در معنایی امروزی استفاده کرده تا نشان دهد، این سنت را می‌توان در صورتی مدرن قرائت کرد. یعنی، «حق الناس همان حقوق بشر است بی‌کم‌وکاست».

این کتاب از چهارده مقاله در زمینه اسلام و حقوق بشر تشکیل شده که در پنج بخش موضوعی تنظیم شده‌اند. نخست، به «مبادی بحث اسلام و حقوق بشر» پرداخته شده است. موضوع بخش دوم، «اسلام و حقوق بشر» است. در بخش سوم «آزادی‌های عقیدتی، دینی و سیاسی» بررسی شده است. بخش چهارم مختص «حقوق زنان» است. در آخرین بخش کتاب، به مباحث دیگری از حقوق بشر (از جمله معضل برده‌داری، حقوق غیرمسلمانان و تامین اجتماعی در اسلام معاصر) پرداخته شده است.